

անունն հեն կապուած է եւրոպայական իշխանութեան անընդհատ շարունակութիւնն ու եկեղեցու միութեանը համակամ լինելու միտքը. համակամութեան խորհրդանշանն է ս. Պետրոսի աթոռի շահաւիդ լինելու ձգտումը։

Սակայն Ասորոց եկեղեցու ամբողջ պատմութեան մէջ նկատուում է երկու հոսանք։ Արեւմտեան հետազօտողին երբեմն զարմացնում է այդ եկեղեցու ազգային, անկախ բնոյթը, այլ հանգամանքներում պարզ տեսնում է ձգտումն ձեռք ձեռքի տուած ընթանալ յոյների հետ թէ՛ արտաւածարանական, թէ՛ ծէսերի և թէ՛ անասլաշտութեան մէջ։ Վերջապէս սկսում է ժողովրդական այս երկու հոսանքների մաքառումն։ Ազգային տարրը նեւտորական է դառնում, պարսկական սահմաններում կազմելով կրօնական միութիւն՝ հակառակ կոստանդնուպօլսի։ Մի առ ժամանակ նրա մէջ նկատում է զարմանալի շարժում, նա իւր քարոզիչներն ուղարկում է Սամարկանդ ու Տիբէթ և մինչև Չինաստան ու հարաւային Հնդկաստան։ Յունական յետին աստուածաբանութեան աւելի համակրող տարրերը մերժում են Բաղկեղտի ժողովի վճիռը և դրա համար էլ համարում են հերետիկոսներ։ Երբ ազգերի գաղթականութեան ժամանակ նոր մարզաբեւի վայրերն հասեղները լցուեցին Ասորիք ու Միջագետք, քրիստոնեայ բնակչութիւնը չէր համակրում յունական տիրապետութեան։ Միաբնակները աւելի գերադասեցին մահմեդական խալիֆաների համբերող վարչութիւնը օրթոդոքս պետութեան հալածանքներից։

Թարգ. Յօսիկ արքեպ.

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐԸ ՖԻՆԱՆՏԻԱՅՈՒՄ

(Հայ տուխտի դիտողութիւններ *)

2.

Տեսնելու քիչ քան կար կօնեցում, այս մենաստանը այնքան մեծ նշանակութիւն չունի. նրան իւր ստուերի մէջն է առել Վալամը, որ Ռուսաստանի քաղաքականութեան և հեղինակութեան տարածողն է Ֆինլանդիայում։

Ես առաջ էլ չատ էի լսել ու կարդացել Վալամի, նրա կառուածների ու գործարանների մասին. և ցանկանում էի օր առաջ տեսնել այդ մենաստանը. այդ պատճառով ստիպուած եղայ բաժանուել կօնեցում երկար մնալու տրամադրութիւն ցոյց տուող ընկերներէիցս և առաջին չօգնաւով մեկնեցի Վալամ։

*) Տես «Արարատ» № 51

Ուրիշ ժամ լայնարձակ լծում նաւելուց յետոյ, չորհնաւոր մօտենում է Վալապա մեծ մայր կղզուն, նաւահանգստում մեզ դիմաւորում են վանականները, նրանցից մի քանիսի ձեռքին կային զանազան գործուածքներ, ողորկ քարերից պատրաստած առարկաներ, մենաստանի և կրօնական բազմաթիւ պատկերներ, գեղաներ եւնիսկ կղզու անիւն, փայտեայ փոքրիկ խանութում կարգով դասաւորուած են վանականների ձեռքի այդ աշխատանքները, նոյնպէս և մենաստանի տեսարանները բաց նամակի վրայ, պահարաններում չարած են կրօնական բովանդակութեամբ գրքոյկներ:

Նաւահանգստի դիմաց, բարձրաւանդակի վրայ՝—գտնւում է հիւրատունը՝ եռհարկանի ընդարձակ շինութիւն, արտաքուստ սպիտակ ներկած: Ընտանգարհը, որ տանում է նաւահանգստից դէպի հիւրատուն՝ մաքուր աւլած է, կարմիր քարեփռչիով ծածկուած: Հիւրատան ընդարձակ գաւթում շարքով կանգնած են սպասաւորող մօնթները. նրանցից մէկը մօտենում է ինձ և վերցնելով ձեռքիս կապոցը՝ հիւրընկալ արեղայի կարգադրութեան համեմատ՝ առաջնորդում է երկրորդ յարկի սենեակներից մէկը: Նոյն մաքրութիւնը, ինչ որ կօնկեցում. աւելի լուսաւոր սենեակներ, գեղեցիկ կահաւորութիւն, փափուկ անկողին: Հաճոյք եմ ստանում—այս հիւրատունը դիտելուց. բայց չեմ համբերում, մի կերպ փոխում եմ վերնադահլստ և դուրս եմ դալիս՝ վանահօրը ներկայանալու: Հիւրընկալ արեղան պատուիրում է մի սպասաւորի՝ տանել ինձ վանահօր կացարանը անցնում ենք հիւրատան առաջը գտնուող պարտէզը, որի կենդրոնում բարձրանում է մի քարեայ կոթող, այս կոթողի չորս կողերը լեցուած են արձանագրութիւններով, թէ որ թուին որ բարձրաստիճան անձն է այցելել, այս կոթողից ես իմացայ, որ Աղէքսանդր II կայսրը իւր ընտանիքով այցելել է Վալապա և չըրջապատի մի քանի ընդարձակ կղզիները նուիրել է մենաստանին ի սեփականութիւն: Այս կոթողից քիչ հեռու կայ մի քարեայ սեղան և վրան արեի ժամացոյց. մօտենում ենք վանականների խցերի շարքին: Պարսպի մեծ մուտքի ճակատին ամրացրուած է մի մեծ մեխ և չորս բոլորը նշանագրեր. սա էլ արեի ժամացոյց է, այս պատի արեի ժամացոյցը յիշեցնում է ինձ Հաղարծնի և Խօչափանքի աւերակների վրայ մնացած ժամացոյցները... Վանականների խցերը գտնվում են մենաստանի մայր տաճարի երկու կողմում. երկար շարքով ձգվում են այդ խցերը՝ երկյարկանի, նոյնպէս սպիտակ ներկած, շինութեան մէջ. վանահայրը ապրում է առանձին մայր տաճարի դիմաց:

Առանց ապաստանել տալու՝ ինձ ներս են հրաւիրում. փոքրիկ հիւրասենեակ, եւրոպական ոճով զարդարուած, վանականների կենդանանկարները պատերից կախած. մի քանի պահարաններ—փակ

փկլկրորով Իգուսեն Մավրիկի վանահայրը հրաւիրում է նստել. ես ցոյց եմ տալիս նրան ռուս մամուլի աշխատակից լինելու վկայագիրը և յայտնում եմ Վալաամ գալուս նպատակը՝ Վանահայրը քիչ վախեցած իմ յայտնածից՝ հարցրեց կամացուկ.

— Ինչպէս թէ ցանկանում էք ծանօթանալ մենաստանին՝ Մեզ մօտ գալիս ես աղօթքի և ուխտի համար. այստեղ գալիս ես՝ մաքրելու իրենց հոգին, քաւելու մեղքերը, բարեպաշտութիւն սովորելու, Աստծուն մօտենալու։ Եթէ Դուք ձեզ արդար էք համարում և հարիւր չունիք այս մենաստանում աղօթելու— իզուր էք եկել։

Երկրորդ անգամ ես բացատրում եմ, որ ինձ աւելի հետաքրքրում է վանքը, նրա պատմութիւնը, ներկայ դրութիւնը, միաբանների թիւը, տնտեսութիւնը, որ ես դեռ կրիտասարդ եմ, համեմատաբար մաքուր, և որ ուխտի ու քաւութեան համար չէ, որ եկել եմ. ասացի, որ ես կովկասցի եմ, ազգով հայ, և որ իմ տեսածի ու լսածի մասին զրեւու եմ հայ և ռուս թերթերում, այստեղ վանահայրը կարծես զլխի ընկաւ, թէ բանն ինչումն է և բարի արտայայտութիւն տալով դէմքին— մտերմական զրոյց սկսեց, վանահօր ծերացած դէմքը, սպիտակ և նօսր միւրուքը, ճաղատ գլուխը, որոնող և բարի աչքերը ինձ յիշեցրին մի հայ վանականի, որ նոյնանման պայմանների մէջ է գտնուում և նոյն դիրքն ունի. նա էլ վանահայր է մի կղզու վրայ թառած հինաւուրց մենաստանի, նա էլ ունի ծերացած դէմք, սպիտակ մօրուս, ճաղատ գլուխ, որոնող աչքեր բարի հայացքով ևս երկար դիտում էի Վալաամի վանահօրը և ինձ թվում էր, թէ գտնուում եմ հայ մենաստանի, նրա վանահօր մօտ. ընդհանուր շատ բան կար այս երկուսի մէջ. արտաքին տպաւորութիւնների առաջին հայեացքը մօտեցնում է իրարից չորս հազար վերստ հեռու գտնուող մենաստանների վանահայրերին. բայց, միայն արտաքին նմանութիւն. երբ աւելի երկար ես դիտում, երբ աւելի խորն ես թափանցում քո դիտողութիւնների մէջ— պարզուում են երկուսի հակառակ պատկերները. դեռ դուք չէի եկել վանահօր մօտից, չէի տեսել մենաստանի միւս միաբաններին, և չէի ուսումնասիրել նրանց կենցաղը— բայց մի բան ինձ համար պարզուեց. 880 միաբան ունեցող այս մենաստանը չունէր այն, որ ամենից գրաւիչ բանն է իմ հայրենի վանքերում, այդ հսկայ մենաստանը բոլորովին դուրկ էր գրականութիւնից, դպրոցից, Պետերբուրգից ստացւում էին միայն երկու լրագիր— հոգևոր թեմերի պաշտօնական օրգաններ՝ ես իմ զարմանքս յայտնեցի վանահօրը, թէ ինչպէս միաբանները չեն հետաքրքրուում աշխարհի անցած դարձածով, չեն կարդում օրաթերթեր, չեն ստանում լուրջ ամսագրեր, վանահայրը ինձ պատասխանեց, որ ամեն միաբան աղօթքով է անցկացնում իւր օրերը և ժամանակ չէ լինում լրագիր կարդա-

լու և մէկէլ սովորութիւն չկայ լրագիր բերել տալ, սովորութիւն չկայ հասարակական և համամարդկային հարցերով հետաքրքրուել։ Միթէ պէտք կայ ասելու, որ հայոց մենաստաններում գրականութեան սէրը, լրագրերը ընթերցումը և դպրոցական գործը թէև չէ գտնուում նախանձնի բարձրութեան վրայ, բայց յամենայն դէպս կայ, հայ վանականները հետաքրքրուում են հասարակական կեանքով, կարգում են թերթեր, Հայոց վանքերը ընդհանուր առմամբ, լուսաւորութեան և դպրութեան աղբիւրներ են եղել և այդպէս են մինչև այժմ։ Հայ վանականներն են եղել գրականութիւնը ծաղկեցնողը, դպրութեան վարդապետները, ներկայիս ես չեմ կարող երևակայել մի հայ վարդապետ, որ կարողանայ մի քանի չաբաթ առանց լրագիր կարդալու անցկացնել իսկ Վալաամի մօտ հազար միաբանները տարիներով ոչինչ չեն կարդում, զրախ հետ ոչ մի յարաբերութիւն չունեն։ վանահայրը գաղափար չունի լրագրութեան մասին— և երբ թերթի մի թղթակից է յայտնուում— նա դարմանում է։

Մեր զրոյցի վերջը ես ինդրեցի վանահօրը թոյլ տալ և կարգադրել, որ ինձ ցոյց տրուեն մենաստանի գործարանները, հիւանդանոցը, դեղատունը, «մուզէյը», կաթնատնտեսական ֆերման և այլն։ Վանահայրը թոյլ տուեց և կանչելով իւր մօտ գտնուող վանակառնին— կարգադրութիւններ արաւ իմ ցանկութեան համեմատ։

է.

Իւրօղիակոն Միքայէլի հետ ես մտնում եմ մենաստանի մայր տաճարի ներքին յարկը. ընդարձակ եկեղեցի. բնմը զարդարուած է ոսկեչորջանակ պատկերներով. բայց այստեղ մութ է և ցածր. բարձրանում ենք վերին եկեղեցին— բարձր— ընդարձակ գմբէթով, երեկոյան ես ներկայ եղայ ժամերգութեանը. երգում էին բոլոր վանականները. առհասարակ Վալաամը յայտնի է իւր հին երգեցողութեամբ (СТОЛОВОЕ). ժամերգութիւնը տևում է շատ երկար. ներքին յարկի եկեղեցում անդադրում կերպով կարգում են շարականներ. եկեղեցու պատերից ամրացրած են շատ մեծաղիւր պատկերներ, ամեն մէկի առաջ կախուած է մի—մի կանթեղ, Մայր եկեղեցին ունի բարձր զանգաքատուն, բաղկացած վեց յարկից. ամեն յարկում կան զանգակներ, իւրաքանչիւրը իւր նշանակութեամբ։ Այս զանգակատան վերին յարկից բացուում է գեղեցիկ տեսարան, երևում է ամբողջ կղզին, հորիզոնի ծայրին սևին են տալիս ֆինլանդական գիւղերը և անտառը։

Մենք սկսում ենք շրջակայի մենաստանի նշանաւոր շէնքերը և գործարանները։ Ամենից առաջ ինձ առաջնորդում են այսպէս կոչուած «Օղերնոյթաբանական կայարանը», որ գտնուում է վանա-

կանններէ կացարանն ծայրին չէկ մագերով մի վանական երկար
տարինեւ օգերեղթ արանական դիտողութիւններ է արել այս սեն-
եակում, նա էլ մեզ բացատրութիւններ է տալիս, տարուայ միջին
ջերմութիւնը այստեղ շատ ցածր է՝ $3^{\circ} 10' =$ յունուարին՝ $-9,6^{\circ}$, ապ-
րիլին՝ $+1,6^{\circ}$, յուլիսին՝ $+15,7^{\circ}$, հոկտեմբերին՝ $+4,0^{\circ}$, բայց, չնայած
այս իրիւս գրողութեան, վալաամում կան պողատու այգիներ, որոնց
մէջ հասնում են՝ խնձոր, սաւոր և ուրիշ մրգեր։ Այս տեղից ամեն
ամբողջայ վերջը Պետերբուրգի գլխաւոր գիտարանն և ուղարկում
օդի փոփոխութեան և ճնշման քամիների ուղղութեան և ուժի մա-
սին տեղեկութիւններ, չէկ վանականը ամեն օր երեք անգամ, դե-
տողութիւններ է անում, ասուածեան Ժ. Դին, ցերեկուայ Լին և
երեկոյեան Զին, ինչպէս ամեն տեղ՝ բակում, ծածկի մէջ երևում
էին քամիների ուղղութեան համար զրուած ցցեր, անձրիի և ձնան
չափող ամաններ, և ջերմաչափեր։

Մտնում ենք գրադարան, որին կապած է թանգարանը, այս-
տեղին ամրացրուած են թաղաւորական տան անդամների նկարնե-
րը, պահարանների մէջ գրքեր, քիչ քան կայ հետաքրքիր տակ-
կազմ մի աւետարան պահուած է ապակեայ պահարանում, որ նուի-
քն է մի հարուստ իշխան, մեծ տեղ է բռնում արքեպիսկոպոսական
տակեթի պգետուն, որ պահուած է վալաամ այցելող արքեպիսկո-
պոսների համար։ Աւելի ուշագրաւ է մի վանականի մանրակրկիտ
աշխատանքի արդիւնքը—նա հինգ կոպէկանոցի վրայ փորագրել և
տեղաւորել էր ամբողջ «Հաւատոյ հանդանակը», ես դիտելի այդ
հինգ կոպէկանոցը խոշորացնող ապակու միջոցով և մնացի զարմա-
ցած վանականի աշխատանքին, բայց ասացին, որ նա չէ օգտուել
խոշորացոյցով։—Գրադարանը ունի 14,000 օրինակ գրքեր, բոլորը
կրօնական բովանդակութեամբ։

Գրադարանից մենք անցնում ենք նկարչական սենեակներին,
երկու ընդարձակ դահլիճներ, մէկում մի ծեր վանականի ղեկավա-
րութեամբ մօտ 30 վանականներ յազաններով զանազան նկարներ
են պատրաստում, զիսաւորապէս մենաստանի պատկերները նրանք
գրծում են ողորկ—տափակ քարերի, և քաթանի վրայ, վարուն-
գածի ողորկ քարերը ներկում են կանաչ դոյնով և երևում է որպէս
բնական վարունգ, այս նկարները նրանք ծախում են էփան ցներով
իրենց կղզում—և ուղարկում են Մոսկուայ—ուր վալաամ մենաս-
տանը ունի իւր տունը, երկրորդ սենեակում տեղաւորուած են լու-
սանկարչական ապագրատները, այս գործիքներով վանականները
լուսանկարում են կղզու զանազան տեսարանները։

Այստեղից մօտիկ է և մօմի գործարանը, որ անադին քանա-
կութեամբ մօմ է պատրաստում և ուղարկում է Միլիանդիայում
գտնուող պրափօսուլ եկեղեցիները։

Այսպէս մենք մտնում ենք մի ընդարձակ տուն, որ ծառայում է որպէս ջրամբար. այստեղ մի շարք նաստաների օգնութեամբ լճից ջուրը բարձրացնում են բարձրաւանդակի վրայ և ապա խողովակների միջով ուղարկում են ամեն մի կացարան. պէտք է յիշել, որ թէ հիւրատունը և թէ վանականների կացարանները ձմեռը տաքանում են տաք ջրի միջոցով. այդ պատճառով էլ ջուրը այս մենաստանում տնային ծառայութիւններ է մատուցանում. Այս տան մի ծայրում գտնւում է և անասունների ախոռը. մեր մտած բոլորէին այնտեղ կապկապած էին 14 հատ ձիեր և 8 եղջեր. բոլորն էլ չափազէին, դեղնեղիկ կազմուածքով. առաջին, որ ձիերից մի քանիսը նուիրել է թագաւոր կայսրը. Այս մենաստանը ունի ընդամենը 32 ձի, 20 եղջեր և 57 կթու կովեր, դրանց մասին կը գրեմ քիչ յետոյ՝ աւելի մանրամասն:

Մենաստանը ունի իւր դարբնոցը, ուր աշխատում են վանականները և պատրաստում կամ նորոգում գործիքները. դարբնոցի մօտն է ատաղձանոցը:

Մայր եկեղեցու մօտերքն է գտնուում և հիւանդանոցը, որին կպած է դեղատունը. երկարականի մարտը շինութիւն է, ունի 24 մահճակալ, հիւանդանոցի բժիշկի պարտականութիւնը կատարում է մենաստանի մի միաբանը, որ եղել է բժշկական ֆակուլտետում ուսանող, բայց չէ վերջացրել. նրա հետն են և հինգ վիրաբուէներ, որոնցից իւրաքանչիւրը հերթապահ է օրուայ մի որոշ ժամին. Հիւանդանոցում կային 7 հիւանդներ, բոլորն էլ զառաժնալ վանականներ. Հիւանդանոցի առաջը ընկած են պտղատու այգիներ, իսկ նրանց ծայրին—գերեզմանատունը. այստեղ են հանգստանում մենաստանի վարճանուած միաբանների աճիւնները. չափերի վրայ չկան շիրիմներ, հասարակ մի քար է վրան ձգած և անունը գրած: Անշուք հողաթումբերի միջից երևում են մի քանի գեղեցիկ արձաններ—վանահայրերի դամբարաններ են. իմ ուշադրութիւնս գրաւում է ամբողջ քարից մեծ շիրիմը, որ պատկանում էր Շվեդացոց Մագնուս թագաւորին. այդ թագաւորը մի քանի անգամ յարձակուել է Վալաա մենաստանի և կղզու վրայ, վերջը ինքն է դառել վանական և 1371 թուին թաղուել է այստեղ. շիրիմի վրայ աւերէն լեզուով փորագրուած է հետեւեալ ուշագրաւ ոտանաւորը.—

На семъ мѣстѣ тѣло погребено,

Въ 1371 году оно землѣ предано.

Магнуса, Шведскаго Короля,

Которое святое крещеніе воспрія

При крещеніи Григорьемъ наречень.

Въ Шведіи онъ въ 1336 году рожденъ,

Въ 1360 году на престолъ возведенъ.

Великую силу имѣя и оною ополченъ,
 Двоекратно на Россію воевалъ.
 И о прекращеніи войны клятву давалъ,
 Но, преступивъ клятву, паки вооружился,
 Тогда въ свирѣпихъ войнахъ погрузился.
 Въ Ладожескомъ озерѣ войско его осталось
 И вооруженнаго флота знаковъ не оказалось.
 Самъ онъ на корабельной доскѣ носился,
 Три дня и три ночи Богомъ хранился,
 Отъ потопленія былъ избавленъ,
 Волнами къ берегу сего монастыря управленъ,
 Иноками взятъ и въ обитель внесенъ,
 Православнымъ крещеніемъ просвѣщенъ.
 Потомъ не мѣсто царскія діадимы
 Обличенъ въ монахи, удостоился схимы.
 Поживъ три дня, здѣсь скончался.
 Былъ въ коронѣ и схимою увѣнчался.

Ռուս ուղղափառ վանականները պարծանքով են ցոյց տալիս այս գոռոզ թագաւորի չիրմը, որ վերջերում քրիստոնէական հեղութեամբ պրեմ է հագել: Վերջորում ես յիշեցի այս արձանագրութիւնը և մի չվեղացու հարցրի այդ Մադնուս թագաւորի մասին. չվեղացին ինձ բացատրեց, որ Մադնուս անունով թագաւոր իրենք չեն ունեցել 14-րդ դարում—և որ շատ բան այդ արձանագրութեան մէջ վանականների երեակայութեան արդիւնքն է լոկ:

Գերեզմանատան չորս անկիւններում, բարձր ձողերի վրայ կանգնեցուած են Գարրիէլեան փողի մարմնացումս—մի հրեշտակ տաւառնում է օդի մէջ—երկար փողը ձեռքին. թում է, թէ այդ հրեշտակը թռչում է օդի մէջ—մի յաջով է միայն ամրացրած ձողին և կանչում է գերեզմանատանը հանգստացողներին, զարթեցնում է քնածներին:

Ը.

Հետեեալ առաւօտը ես պտանում եմ վանահօր օրհնութիւնը և գնում սկիթները շրջելու: Առնապարակ ամեն մի հիւր, եթէ ցանկանում է այցելել մենաստանի որ և է հիմնարկութիւնը, պէտք է դրա համար ստանայ վանահօր օրհնութիւնը, որ համազօր է Թոյտուութեան:

Սկիթները անթիւ են այս մենաստանում. մայր կզգու ամեն յարմար անկիւնում պարիսպ է քաշած և մատուռ կանգնեցրած. վանքապատկան շրջակայ կղզիների վրայ ևս կան սկիթներ, ինչպէս

կը տեսնենք։ Այս սկիթները իրենց ընակիչներով այժմ կորցրել են այն նշանակութիւնը, ինչ ունէին առաջ։ Միջին դարերում սկիթները մի մի ճգնարաններ էին, ուր ժողովում էին ճգնաւորները և խիստ կենցաղով ազօթքներ կարգում, այդ ճգնաւորները չունէին որոշ ընակարան, բաւականանում էին վայրի զգաւների մօրթիներով, որից և պատրաստում էին իրենց զգեստները. (սկիթ բառը իսկ յունարէն է — σκίθος — և նշանակում է կաշի, մօրթի)։ Սակայն ժամանակի ընթացքում այս ճգնաւորները տեղի են տուել ներկայ սխիմօնախնների, որոնք հազնում են մահուղէ վերարկուներ և միւս վանականներից տարբերուում են միայն իրանց «գողցոյցով»։ սխիմօնախնների վերարկուների առաջին մասում սև ֆօնի վրայ սպիտակ կտորով նկարած է խաչափայտը ռուսական ձևով, իսկ դրա տակը չոր զանգ և ոսկորներ, այս առանձնաձևութեամբ են միայն նրանք ջոկուում միւսներից, միշտ ի նկատի ունեն խաչափայտը և գանգը. — այն, որ մեռնելու են և ուրիշ, վերին կեանք կայ, այս inseparable, որ միշտ աչքի առաջ ունեն այդ սխիմօնախնները։ Վաղամի միայն մի քանի սկիթներն են անմատչելի ուխտաւորների համար, շատերը ըստ են և ոչինչով չեն տարբերում մենաստանի միւս ձկեղեցիներից։ Ըստ սովորութեան սկիթներում անդադրում կարգապահում են ս. Գրիգոր և շարականները, սխիմօնախնները հերթով կարգում են նոյնպէս հաւատացեալների պատուիրած «орбосуеть» (հանգուցեալի անուան անդադար յիշատակում այդ բանի համար ահազին փողեր են ստանում)։

Մայր կղզու բարձրավանդակի մի քանի բլուրները կնքուած են Պաղատինէի բլուրների անունով, ահա Գողգոթան, ինթղենմը, Գեթսեմանի պարտէզը և այլն։ Հաւատացեալ վանականները աւելի յաճախ յիշելու համար Մեծ Ուսուցչի սրինակը — նրա ապրած միջավայրի անունով են կնքել և իրանց միջավայրը...

Ճաշուայ գանգերը լսելուն պէս ես գնում եմ ճաշարան, որ գտնուում է Մայր տաճարի բակում։ Ընդարձակ մի դահլիճ է, ուր ժողովում են միարանների մի մասը և ուխտաւորները՝ միասին ճաշելու, դահլիճում կարող են տեղաւորուել միայն 300 հոգի։ միաբաններից շատերը առանձին են ճաշում — դահլիճում տեղ չլինելու պատճառով։ Ընդհանուր հացկերութիւն (трапеза) նախագահում է վանահայրը, որ աղօթք է կարդում և օրհնում է սեղանը և սեղանակիցները, դահլիճին կից խոհանոցից բերում են երկր տեսակի խորտիկներ՝ — ձկով ապուր, կաշա (փլաւի տեսակ) և քաղցրեղէն։ Սեղանի տարածութեամբ մի քանի տեղ մեծ ամանով դրուած է ռուսական վարմիր կլմանը, որ առատութեամբ մատակարարում է մենաստանը։ Ամբողջ հացկերութի ժամանակ դահլիճի կենդրոնում կանգնեցրած ամբիոնից խօսում է վանական ընթերցումը ս. Գրքի։

Կարգապահութիւնը կատարեալ է այս դահլիճում. ուշացածները համբերութեամբ սպասում են յորեւց հերթին վանական մատակարարները աշխատում են բոլորին կտացնել. Կերջանում է ճաշը. վանահայրը նորէն օրհնում է սեղանը և մեզ դուրս ենք գալիս:

Կէս մամ յետոյ ես գնալու եմ կաթնատնտեսական ֆերման. վանահայրը կարգադրել էր որ ինձ Ժան մենատանի կառքերից մէկը՝ աշնտեղ գնալու համար: Տպաւորութիւններս գրի անելուց յետոյ նստում եմ կառք և գնում երկու վերստ հեռու գտնուող ֆերման: Ժանապարհը մի որոշ տեղ խճուղի է. գնում է նոսր անտառի միջով: յաճախակի երևում են մատուռներ և պարսպապատ սկիթներ: Կաթնատնտեսական ֆերմայի տէրը (Хозяин—այսպէս է կոչուում վանականներից այն մէկը, որ բոլորի վրայ մեծ է և հսկում է գործին) ինձ առաջնորդում է բնագարձակ ակոտը. պատերին դուզանաական ձգուում են մսուրները, քիշաբանչիւր կովի համար կայ առանձին տեղ, երկու կողմից ձողերով շրջապատուած, հորթները առանձին են պահուում: Կովերը լաւ տեսք և կազմուածք ունէին. մայրիկ վերջին կովկասեան կովերը «բնիկած», յղարած են լինում, բայց վալաամի այս կովերը չափ լիքն են. վանականը բացատրում է, որ շատ սակաւ է պատահում, երբ դուրս են թողնում կովերին՝ պրածելու. միշտ պահում են ախոտում, անունը առատ են տալիս և հաշիւ են պահում, թէ որ կովին որ օրը ինչ են տուել և թէ ինչպիսի երեթիթներ են նկատել կովի շարժումների մէջ. այնպէս որ խրաբանչիւր կով ունի իւր կենսագրութիւնը: Կաթնատնտես վանականները ղեկավարուում են Դանիական ձկով կերակրելուն— փորձիսական անունը են տալիս. կովերը մեծ մասամբ ռուսական ծագումն ունին, խօմօգօրի կովերից են չափերը, լաւ պահած. միայն կթու կովերի թիւը 57-ն է. կային և երինջներ. վերջիններին պահում են առանձին շինութեան մէջ. սաացուած կաթը ամբողջապէս գործ են ածում մենատանի պէտքերի համար.—պաս օրերը կաթը ժողովում են, իւղ և պանիր են պատրաստում, (ուշեն սերգատ՝ Альфа-Лаваль) իսկ ուսիս օրերը կաթը ուղարկում են միաբաններին և բաժանում են սկիթները: Այս կաթնատնտեսական ֆերմայում, ինչպէս ամեն տեղ այս մենատանում, տիրում է կատարեալ մարդութիւն և կարգապահութիւն:

Սա ինձ հիւրասիրում են հում-սերով, շնորհակալութիւն եմ յայտնում և վերադառնում եմ հիւրատուն՝ հանգստանալու և մենատանի կղզիները գնալու: Գն գլխաղի. լինում է թողգածած տղա հարստ մարդիկ գլխաղի. շղածառ բազմաթիւ գլխաղի զգածում եմ:

Լազոժեան լճի հիւսիս-արեւմտեան ժայռում ջրուած են մօտ 40 մեծ ու փոքր կղզիներ, որոնք պատկանում են Լալաամ մենատան-

նին, Ես դուրս եկայ չրջելու մի քանի կղզիները, կան ընդարձակ, 10 վերստ երկարութիւն ունեցող կղզիներ, որոնք և տալիս են բաւականաչափ հացահատիկներ՝ վանականների համար. մենաստանին պատկանեալ կղզիների գետինը հաւասար է 3,100 դեսկատինի, որից 150 դեսկատինն է ցանքաի համար յարմար. մնացած հողերը ծածկուած են անտառով՝ Նշանաւոր կղզիներն են—ա. Սարգսի կղզին, ա. Գերմանի, Տիխալինսկի և Միրզօրկի. այս կղզիները երկար ժամանակ գտնուում էին չվեղացիների, ապա և ֆինլանդացիների իշխանութեան տակ, միայն 1878 թուին, վերջին բուսթորքական յաջող պատերազմից յետոյ Աղեքսանդր Բ. կայսրը յիշեալ կղզիները յանձնել է Վալաամի մենաստանին—իրը նրա սեփականութիւն:

Ս. Սարգսի կղզին չափազանց գեղեցիկ գիրք ունի. տեղ-տեղ բարձրանում են զրանիտի հսկայ-ապառաժներ, երևում է խորհրդաւոր և դալուկ անտառը, կանաչ մարգագետինները. կղզին 15 վերստ շրջագիծ ունի, չափ մօտիկ է ֆինլանդական ափին. այստեղ էլ կայ եկեղեցի, ապրում են 23 վանականներ, որոնք և մշակում են կղզին, հսկում են ցանքաի վրայ: Այս կղզուց զրանիտ են կտրում և տանում են Պետերբուրգ՝ շինութիւնների և արձանների համար. այս տեղի գրանիտը ոչինչով ետ չէ մնում Սերգօբօլի գրանիտից, որ մեծ հոշակ ունի: Ս. Սարգսի կղզու արևմտեան եզրում, բարձր ժայռի վրայ կանգնեցրած է 10 արշին բարձրութիւն ունեցող մի խաչ, դրա վրայ և արձանադրած է այս կղզիները մենաստանին յանձնելու կայսերական հրամանը:

Ս. Գերմանի կղզին ունի նոյն մեծութիւնը, ինչ որ ա. Սարգսինը, մեր շոգենաւը չէ մօտենում այս կղզուն. հեռուից մենք տեսնում ենք եկեղեցին, վանականների խցերը, բանջարանոցները, արտերը և անտառը. կղզու ափը այստեղ էլ զարդարուած է գրանիտի անձեռագործ կերտուածքներով, որոնք հիացմունք են պատճառում դիտողին: Պետերբուրգում Աղեքսանդր Բ. կայսրի սպանուելու տեղը կառուցած տաճարի համար գրանիտը այս կղզուց են տարել. ափին զուգահեռական ձգուած է մաքուր գրանիտի աւաղի երկար շերտ, որ իւր բազմազան արտացոլումներով և գունաւորումներով այնքան գրաւիչ է, որ յիշուած տաճարի սպասաւորողները եկեղեցի մտնող աղօթողներին այդ աւազագրանիտը տալիս են ի յիշատակ այցելութեան: Դաշնակցականների դատի պոթիւ երբ Պետերբուրգ էին եկել շիրակեցի մի քանի դիւղացիներ, նրանց հետ այցելեցինք այդ տաճարը, գիւղացիք հիացան ստացած գրանիտի աւաղների գեղեցկութիւնից, ամեն մէկը իւր ստացածը ամուր պահեց իւրայիններին հայրենիքում ցոյց տալու համար:

Վալաամի մօտիկ կղզիներում գտնուում էին կաշուի գործա-

բանը, որի աշխատողները ամբողջապէս վանականներն էին՝ այս գործարաններում բազմաթիւ միաբանութեան համար պատրաստում են կօշիկներ և ձմեռային վերարկուներ՝ կաշուի գործարանին կազմ է խեփ-ռետիի գործարանը, մի ընդարձակ քարէ շինութիւն, այստեղ ծառերից ստացուած խեփը մշակում են և ի միջի այլոց սկիպիտար են պատրաստում, որ և մեծ գործադրութիւն ունի:

Ապա գալիս են «Եղիա մարգարէի» կղզին, «Սուրբ» կղզին և ուրիշ կրօնական անուններ կրող կղզիներ. Մեր շոգենաւը կանգ էր առնում համարեա իւրաքանչիւր կղզեակի մօտ, մեզ դիմաւորում էին կղզում բնակող միաբանները, առաջնորդում էին դէպի մատուռ, ուր և տեղի էր ունենում մաղթանք:

Բաւական ուշ էր, երբ շոգենաւը իջեցրեց մեզ Վալաամի ափը. առաջուց ես որոշել էի՝ երեկոյեան այցելել վանական փուռը, որ կներկրում էր 1000 միաբաններին. Փուռը գտնւում էր ջրամբարի մօտ, աւազ-հացթուխը, սպիտակահեր վանականը ցոյց է տալիս երեք ափցահայ վառարանները, լայն և տափակ յատակով, մեր մօտ՝ միջոցին կրակը արդէն մաքրել էին և խմորի գնդերը թիակներով դառաւորում էին ընդարձակ փուռի մէջ. ես ֆնայել էի զարմացած հացի այսքան մեծ պաշարի համար. ամբողջ մենաստանին միայն այս փուռն էր հաց մատակարարում. այստեղից են հաց ուղարկում և հեռաւոր կղզիները և սկիթները. ամեն օր պատրաստում են 60 փուլթ հաց, մեծ մեծ կտորներով, որի մէկը կշռում է 3 գրունքայ, ձմեռները, երբ այցելուները և ուխտաւորները քիչ են, աւելի պակաս են հաց թխում. ալիւրը ստանում են և դրսից. մենաստանի մշակած արտերը չեն տալիս բաւականաչափ հացահատիկներ. այստեղ պէտք է յիշել և այն, որ ցորենի ալիւր չկայ այստեղ, այլ միայն հաճարի, որից և պատրաստում են հաց:

Երեկոյեան ես վանահօր մօտն էի. նա ցանկացել էր լսել կովկասի մասին, այնտեղ բնակող ազգութիւնների և նրանց եկեղեցիների վերաբերմամբ մի չարք հարցեր տուեց. ինձ հասկանալի էր վանահօր հետաքրքրութիւնը. նա առաջին անգամ էր տեսնում մի հայի, որ եկել է իւր մենաստանը. Տարիների ընթացքում չառ հարցեր են կուտակուել, կովկասի անուան հետ կապուած չառ դէպքեր են պատահել, այդ բոլորը չարժել է վանահօր հետաքրքրութիւնը. Պետերբուրգի և Ֆինլանդիայի հոգևոր թեմերի պաշտօնական չարաթաթիւրները և ամառները, որքան էլ խուժափած լինեն հասարակական հարցեր շօշափելուց, բայց չլի տուել են մի մի պատահական տեղեկութիւններ Պետական Դումայի, կովկասեան դէպքերի և այլ հասարակական բնոյթ կրող հարցերի մասին: Վանահայրը աւելի հետաքրքրուեց Պետական Դումայի կազմով. 17-ի բան է այդ Դուման. ձվքեր են այնտեղ նստած, ես կարողացայ

գոհացում, տալ ժանհօր, հարցասիրութեանը, մանաւանդ, որ մի քանի շաբաթ առաջ ներկայ էի եղել Պետական Դումայի մի նիստին: Տարօրինակ քան է, որու հոգևորականութեան մէջ համարեաւ ոչ մի հետաքրքրութիւն չկայ, ղէպի Պետական Դուման, կարծես Պետերբուրգում ժողոված որու ժողովրդի այդ միտքը բնաւին չէր վերաբերում, որու հոգևորականութեանը, վաճառայրը կանխակաւ կարծիքներով չփոխուած էր, երբ լսեց իմ պատմութիւնը: Նա հասկացաւ, որ Պետական Դուման ճիշտ պատկերացումն է, որու ժողովրդի տրամադրութեան, որ այնտեղ կան և հոգևորականներ, մի քանի կայսերապետներ:

— Կովկասն էլ մարդիկ է ուղարկել Պետական Դումա, հայերիցն էլ ներկայացուցիչներ կան, հարցրեց Իգումեն Մավրիկիյ:
 Ես պատասխանում եմ, որ Կովկասն էլ, ինչպէս և Ռուսաստանի բոլոր մասերը, սկսած Լեհաստանից մինչև Հնդուստանը, մարդիկն է ուղարկել Պետական Դումա, հայերից էլ կան պատմամասորներ, վրացիներ, էր, մասնագիտանալից էլ, ինչպէս ինչպէս մեր դրոյցը Պետական Դումայից անցնում է վրացիներին և մասնագիտանալից վրայ, վաճառայրը երբեմն նախ, միամիտ հարցերով ինձ ձգում է, մեծ դժուարութիւնների մէջ, զրոյցը շատ երկար տևելու տօնն էր ստանում, ես մի կերպ վերջապահին եմ մօտենում և յայտնելով, որ վաղը պէտք է մեկնեմ Սիբիր, չնորհակալութիւն եմ ասում ցոյց տուած աջակցութեան համար: — Այդ և երկուշաբթի, եկել էին Կոնստանդնուպոլսի միացած ընկերներս, նրանց համար ես մի օր էլ մնացի Վալաաքում:

ժ.

Ես չէի կշտանում Վալաաքի կղզեակները ուսումնասիրելուց: Հետաքրքիր չափ քան, մերայիները յիշելու և տխրելու շատ առիթներ կային, մտախոհութեան արժանի բազմաթիւ հարցեր, իսկ իմաստաբայի տխրութիւնը և խոր մտախոհութիւնը ամենից հրապուրիչ բանն է ինձ համար այն աշխարհում: Ընկերներս, որոնք ինձ պէս ձանձրացած Պետերբուրգից՝ դուրս էին եկել վճիռների ժողովից հետո՝ քիչ ազատ շունչ քաշելու, կարողացել էին մի վաճառահի համոզել, որ մեզ նախկին թաղ լիճը տանի: Եղած նաւակը փաթ էր, 7 հոգի և վաճառահի չէինք տեղաւորուի: Ժամացանք, որ պահեստի մի չոգեմակոյի կայ ծոցի մէջ և որ վաճառոր, հաճութեամբ կարող ենք այն ունենալ:

Եւ իրօք, Իգուսէն Մալրիկի վանահայրը կարգադրեց, որ չոգեմակոյկ նստեցնեն մեզ և երկու ֆին նաւաստիներ ղեկավարեն մակոյկը: Կատարելով մեր բոլոր խնդիրները:

— Հայր համար, հարկաւ, մեծ բաւականութիւն է Հիւսիսի «Սպիտակ գիշերի» հետեւ հայրենիքը անքուն երազել. — նկատեց նա մի բարի ծայրտով և վերջը ասաց. — նաեւցէ՛ք խաղաղութեամբ, և բաց թողեց:

Շոգեմակոյկի այս գիջումը վիակեց իմ տեսակցութիւնների շարքը վանահօր հետ: Հիւանդոտ ձախ աչքով և Ստանիսլաւի չքանշանով այս վանականին մենք այլ եւ չենք պատահի: Բայց նրան յանձնուած մենաստանի մասին դեռ առիթներ կունենանք խօսելու:

Խոռոչի մէջ էր կապուած մենաստանի այդ չոգեմակոյկը, գերադանց մտածումի մի գեղեցիկ մարմնացում էր, որ գոհունակութեան ընդհանր էր պարգեւում մեզ: Չքեզ արտաքինով և քիչ-սուղոցով այս չոգեմակոյկը ինձ իսկոյն փոխադրում է հայրենիք, Սեանայ լիճը, որի համար վաղուց է, ինչ երազում էի մի մակոյկ, բայց... միայն երազում էի դեռ:

Ֆին նաւաստիները մեր օգնութեամբ արձակում են չուանները, ժողովում են չղթները, լսուում է աննպատակ սուրոցը, որ կարծես մանկան սուր ճշիւնն է տաճարի մէջ. արձագանգները երկրորդում են ամեն կողմից: Մակոյկը բաժանուում է խոռոչի հանգստարանից, ծոցն է մտնում: Արևը վաղուց մայրամուտին է մօտեցել, բայց կարծես յամառութեամբ չէր ուզում թեքուել, անյայտանալ մեզանից:

Շոգեմակոյկը տեղի ու անտեղի օուլերով պտտում է անտառածածկ եզրների շուրջը, զանդադօրէն առաջ է ընթանում ծանծաղուտների և քարերի վրայից: Նաւաստին լապտերը վառում է չոգենաւակի ձակատին, որի վրայ ցցուած է վանական դրօշակը չոգեմակոյկի անուան դրօշով՝ «Септѣ»:

— Դէպի բաց լիճ, աղաղակում ենք ամենքս, — հեռուից ենք կամենում զիտել Վալսամը, հեռուից զննել Լադօփեան լճի այս մեկամաղձոտ թաղուհուն, որ Ռուսաստանի առաջնակարգ մենաստաններից մէկն ունի իւր գրկում, հեռուից չափել այս մենաստանը, որ իւր ներսում կատարեալ մաքրութեամբ և կարգապահութեամբ, խելայի տնտեսութեամբ և զբականութեամբ զբաղւողների բացակայութեամբ ամբողջ օրեր իմ միաբնականներս և լացեցրեց՝ — Սեանը յիշելիս...

Ահա մենք հեռանում ենք. չոգեմակոյկը խնդալից մի նժգլի պէս թրթռում է մեր տակը: մենք սահում ենք, մեզ սահեցնում են այս ալիքները, որոնք չոգեմակոյկի կուրծքին են զարնուում խիզախօրէն և ցասկոտ և փրփրալից յորձանքով տեղի են տալիս նո-

րերին և առաջ մղում մեր նաւովը, որից բաժանուելուն պէս պատկառոտ երկիւղածութեամբ տարածուում են ու սողոսկում մթնատուէր խորշերի և ծալքերի մէջ՝ զգաստացած և ամօթապարտ...

Մենք բաւական հեռացել ենք: արեւը այլ ևս չկայ, ժամը 11-ն է: Վալասամի հանդիպակաց արեւմտեան ափը, այնտեղ ուր ֆինլանդական կեզսօլմ գաւառական քաղաքի նշաններն են երևում, նկատում ենք գունատ վերջալոյս: Ինձ չէ հրապուրում ապիտակ գիշերքն այս վերջալոյսը, ընկերներս հիացումի և յուզումի վայրկեաններ ևն ապրում, բայց ես անտարբեր եմ:—Մայր Մասիսի և Արագածի վերեր զոյացած վերջալոյսի մօտալակեւեմ աւելի ուժգնօրէն է ինձ յուզում, քան հիւսիսի այս ապիտակ, աւելի ճիշտ՝ գունատ գիշերուայ անդոյն վերջալոյսը, ես տեսել եմ վերջալոյսը ամպերի հիասքանչ դասաւորումով և աներեակայելի վառ գունաւորումով: Բայց երկարատեւ է այս դալուկ վերջալոյսը հիւսիսի, տեղական է դալուկութիւնը նրա արեւմուտքի:

Մեր մակոյկը մի անդամ արդէն պտտեց 10 վերստ երկարութիւն ունեցող Վալասամի շուրջը հեռուից, շատ հեռուից, գիտեցինք կղզու ամեն անկիւնը, խօսեցինք մոայլ անապատի և մենակեաց մարգկանց մասին զանազան կերպ և չէինք զգում, թէ գիշեր է հանգըստի ժամ: Ֆին նաւատիրները մեզ հաճոյք պատճառելու նկատումով նորից նաւելու համաձայնութիւնը տուին, բարձրացանք աւելի հիւսիս՝ Վալասամից 30 վերստ հեռու գտնուող Սերգօթօլ քաղաքը, նաւատիրները անկարող էին մօտենալ և ետ դարձաւք, կէս գիշերն անց էր և լուսաւոր մթնշաղ կար միայն, խաղաղութիւն, լուսութիւն և հանգիստ էր տիրում ամենուրեք, այլ ևս չէին երեւում վայրի բաղերը և սպիտակափետուր ուրուրները, որոնք այնքան խորհրդաւոր և վշտալի տեսք ունէին ցերեկը ամհի ջրի մակերևոյթի վրայ: Լճի մակերևոյթը հայելի դարձաւ, չկար ոչ ալեակ և ոչ գեփիւտ: Մեր շոգեմակոյկը իսկ աղմուկով առաջ էր շարժուում, տակը՝ ջուր, մթութիւն, խորութիւն, անարմատ խաւարն է թագնուած երբեմն փայլուն մակերևոյթի տակ: Դիտում ես երկար, երկար, «ակնապիշ, անձայն, խորհուրդ ճակատիտ», ինչպէս բանաստեղծն է ասել, և մի անդիմադրելի պահանջ ես զգում ներս թափանցելու, տեսնելու, պրպըտելու և խուզարկելու այդ անարմատ խորհրդաւորութիւնը...

Շոգեմակոյկը լողում է տձև երկնակամարի տակ, համատիւր տարածուած ջուրն է, որ տիրում է բոլոր հորիզոններին, նրանց տալիս էլ ջուր, խորունկ, հանդարտ ջուր, որ մի խորհրդաւոր ոգու պէս լուկեայն պտտում է վիհերի մէջ: Զուր, առաջին յոնիական զպրօցի մեծ փիլիսոփան՝ Թալէսը նրան ընտրեց որպէս նիւթական մարմնացումն «ապէյրօնի», որպէս սկզբնախիւթ և սկզբնապատճառ

քուր չիւթերի և գոյութեանց Ջնւր. մի ուրիշ իմաստասէր նրան կանացիական սկզբունքով մկրտեց, որ այրականի հետ կազմում է մի ամբողջութիւն. — օգն ու մթնոլորտը այրական տարրն էր այդ փիլիսոփայի ուսմունքի համաձայն, իսկ ջուրն՝ իդական:

Շատ շատերն են նրանով դրադուել, շատ շատերին է նա «խելքի բերել» Դրիգոր Արծրունին ծովի խոշոր բայրեար ազդեցութիւնն էր նկատել մեծամիտ անպարկեշտ մտքերի վրայ, ով մեծ ջուր է տեսել, ով ծովով էլ ճանապարհորդել, և այդ տարերքի ուժը էլ զգացել՝ նա մեծամիտ է ու ծիծաղելի իւր տգիտութեամբ. իսկ, ընդհակառակը, ով տեսել է չարժուէն արհաւիրքը, ով զգացել է խորունկ, շատ խորունկ ու մութ ջրի գաղտնի հրապոյրը և նրա մեծութիւնը, նա հեռու է մեծամտութիւնից, պարկեշտ է և համեստ իւր գործողութիւնների մէջ: Ընմարիտ այս դիտողութիւնը շատ մտածմունքի տեղիք տուեց, երբ ընկերներէս հաղորդեցի իմ մտորումները: Խօսեցինք երկար, մի քանի յիշողութեամբ ոտանաւորներ արտասանեցին, երգեցին. և ասացի Հայնէից Դորբօլիւսովի տուներէն թարգմանած «Вопросъ» ոտանաւորը, Ночью, надъ берегомъ дикаго моря юноша грустный стоитъ:

Բայց, ինչ էլ որ լինէր, գիշեր էր. սովորութիւններին և քնազդին գերի մարդը անկարող է իրեն այնպէս պահել գիշերը, ինչպէս կը պահէր ցերեկը. հանգստի զեփիւռը շոյում էր մեր գէմքերը և թմրութիւնը կլանում էր մեզ. զրոյցը ընդհատուում է, բարձրաձայն երազանքը դադարում, երգը լռում: Երեք ֆինները, որոնք ամառուայ գունատ գիշերների մշտական ականատեսներն էին, աւելի աշխոյժ գտնուեցին և շարունակեցին ընդհատուած զրոյցը: — Դալուկ գեղին գիշերը լուսանում էր. արեւեկան հորիզոնը շառաղունուեց. լիճը կորցրեց իւր հայելանման երեսը, ալեակները խաղալ սկսեցին, արեւի երկար և նեղ շողքը ընկաւ լճի վրայ: Արեւածագը մօտ էր. մենք կղզու նաւահանգիստը մտանք:

Երկար էինք թափառել և հազիւ հասանք չոգենաւին, որ պատրաստ կանգնած էր և հնալով շնչում էր երկու հաստ ծխնելոյզներիով:

Կէս ժամ յետոյ մեկնեցինք դէպի Սեդգօբօլ, չը մօտանալով բեռնաւորուել վալաամի տեսարանները ներկայացնող պատկերներով և Լադօֆեան լճի գրանիտի և աւաղապրանիտի նմուշներով:

Գ. Տէր Ռուբինեան

1875 թ. 22

1875 թ. 22

1875 թ. 22

1875 թ. 22

1875 թ. 22